

**MISIR'DA ÂSİ BİR MEMLÜK: BULUTKAPAN ALİ BEY (EL-
KEBİR)
(1768/69-1773)**

Selda GÜNER*

Öz

Bu makale 18. yüzyıl ortalarında, merkez-çevre ilişkileri çerçevesinde, Mısır'da bir Memlük beyinin yükseliş ve zevalini incelemeyi amaçlamaktadır. Bulutkapan Ali Bey (Ali Bey el-Kebir) (Ö. 1773)'in Mısır, Hicaz ve Suriye'de yarı otonom bir hükümet tesis etme mücadelesi, 1517 yılında Osmanlı Devleti'nin son verdiği Memlük Devleti'nin başarısız bir yeniden canlandırılması teşebbüsü olarak algılanabilir mi? Bu sorunun cevabı Osmanlı Mısır'ında Memlük hanelerinin durumuna ve özellikle de mezkûr yüzyılda önplana çıkmış Kazdağlı hanesine bakılmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim Bulutkapan Ali Bey Kafkasyalı bir köle olarak Kazdağlı hanesine intisap etmişti. Onun yükselişi, efendisi İbrahim Kethüda'nın ölümünden sonra Memlük beyleri arasında başlayan mücadele döneminde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan bu çalışma Kahire'deki Osmanlı valisinin iktidarının Memlük beylerince fîlen sınırlandırıldığına da iddia etmektedir. Dolayısıyla Bulutkapan Ali Bey'in yükselişi ve düşüşü, Osmanlı merkezi ve Memlük beylerinin ittifak ve çatışma gibi farklı yolları içeren politikalarıyla da belirlenir. Ayrıca Osmanlı-Rus savaşları sebebiyle Osmanlı merkezi Ali Bey'in nüfuzunu kurma sürecini engelleyemedi. Diğer taraftan onun iktidarına yine kendisi gibi bir Memlük olan Ebuzzeheb Mehmet Bey son verecekti.

Anahtar kelimeler: Mısır, Bulutkapan Ali Bey, Memlük, Hane, isyan, Osmanlı İmparatorluğu, Şeyhü'l-beled, Ebuzzeheb Mehmed Bey

* Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, sguner@hacettepe.edu.tr

Abstract

A Mamluk Rebel in Egypt: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)

This article aims to examine, within the framework of center-periphery relations, the rise and fall of a Mamluk leader in Egypt in the middle of the 18th century. Bulutkapan Ali Bey (el-Kabir) (D.1773)'s struggle to establish a semi-autonomous government in Egypt, the Hijaz and Biladu's-Şam can be considered as an attempt to unsuccessful revitalization of Mamluks eliminated by the Ottoman Empire in 1517? The answer to this question requires to examine of the stiatution of Mamluk households and especially Kazdaglis gained importance in this century. Indeed as a Caucasian slave Bulutkapan Ali Bey became affiliated with Kazdaglı Household. Ali Bey began to rise after the death of his master İbrahim Kathuda, the struggle period between Mamluk Bays. In this work also claim that the rule of Ottoman governor of Cairo actually limited by Mamluk Bays in this period. Therefore, the rise and fall of Bulutkapan Ali Bey was determined by the policies of Ottoman center and Mamluk Bays containing different ways such as alliance and conflict. Moreover because of the Ottoman-Russian wars, Ottoman center could not prevent the process of setting up his power. On the other hand Ebuzzeheb Mehmed Bay, a Mamluk just like Ali Bay, put an end to his adventure.

Keywords: *Egypt, Bulutkapan Ali Bay, Mamluk, Household, Revolt, Otoman Empire, Shaikh al-Balad, Abuzzehab Mehmed Bay*

Giriş

Bu çalışma, 18. yüzyıl Osmanlı Mısırı'nda önemli bir siyasî ve askerî şahsiyet olan Bulutkapan Ali Bey'in serüvenini, esas olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Mühime-i Mısır* defterlerinin 6. ve 7. ciltleri¹ ile Cevdet tasnifinde yer alan belgelerden hareketle anlatmayı hedeflemektedir. Keza devrin şahidi Lusignan'ın eseri (Lusignan,1784) de, arşiv malzemesinin sessiz kaldığı durumlarda, detaylı malumat vermesi bakımından bahse değerdir. Mısırlı tarihçi el-Jaberti², James Bruce³ ve Volney'in⁴ seyahat

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan *Mühime-i Mısır* defterlerinin 6. ve 7. ciltleri 18. yüzyılda Mısır'ın siyasî, ekonomik ve askerî vaziyetiyle alakalı bilgiler içermektedir. Ayrıca bu belgelerde İmparatorluk merkezinden Mısır'a gönderilen hükümler yer almaktadır. 6. cilt 1743-1752 yılları arasını kapsamakta ve 300 sayfadır. 7. cilt ise, 1752-1761 yılları arasını ihtiva etmekte ve 355 sayfadır.

² 1754 senesinde Mısır'da doğan Şeyh Abdurrahman ibn Hasan el-Jaberti önde gelen âlimlerden kabul edilmektedir. Mısır'ın siyasî, idarî ve iktisadî meselelerine aşına ve döneminin birçok olayına şahitlik etmiş olması sebebiyle eseri kıymeti

notları da mezkûr dönemde Mısır vaziyetinin tahayyülünü kolaylaştırmaktadır. Ayrıca Osmanlı Mısır'ının modern uzmanları Daniel Crecelius, Jane Hathaway ve Stanford Shaw'un tetkikleri⁵ ise Mısır'a dair ampirik malzemenin niteliğine, analiz yöntemleri ve problematik alanlara dair ufuk açıcı imkanlar sunar. Farklı yorumlara mevzu olan Bulutkapan Ali Bey'e dair bu inceleme, yukarıda zikredilen kaynaklar ve çağdaş literatür eşliğinde onun 1758-1773 arasında Mısır'daki pozisyonuna ışık tutmayı hedeflemektedir.

Bulutkapan Ali Bey ya da nâm-ı diğer Ali Bey el-Kebîr'in, Mısır'ın önde gelen beyleri arasına girmeyi başararak, Mısır ve Suriye'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız bir devlet kurma iddiasında olduğu yaygın bir görüştür. Nitekim Kenneth Cuno, Bulutkapan Ali Bey'i "neo-Memlûk"lerin kurucusu kabul ederek, 19. yüzyılda Mısır'da idareyi ele geçiren Mehmed Ali Paşa'nın öncülü olarak tasvir eder (Cuno, 1992: 27) Diğer taraftan Ali Bey'in İbrahim Kethüda'nın ölümünden sonra yani kariyerinin ilk zamanlarında sultana sadakatinden şüphe edilmesini gerektirecek ipuçlarına rastlamak oldukça zordur. Hatta 8 Nisan 1759 senesinde, Mısır'da Osmanlılara sadık kalacaklarına söz veren Mısırlı beyler arasında Ali Bey'inde ismini görmekteyiz⁶.

Bulutkapan Ali beyin ilk sıfatı 'ecnebi' olmasıdır; o Mısır'ın yerliyye'sinden değildir. Ancak o ecnebilik Memlûk olmaya tekabül etmektedir ki Memlûk zümresi Mısır'a yabancı bir olgu değildi. Dolayısıyla Memlûk zümresinin 1517 öncesi ve sonrasında değişen statüsü Bulutkapan'ın iktidar çerçevesini oluşturduğu için 18. yüzyıl Mısır'ı ağırlıklı güç odaklarının analizine ihtiyaç vardır.

18. Yüzyıl Mısır Panaroması

(Çerkes/Burcî) Memlûklerin son sultanı Tumanbay 22 Ocak 1517 de Ridaniye harbinde hezimete uğramasına rağmen, cenk meydanından kaçarak kurtulabildi. Bir hafta geçmeden topladığı süvarilerle Kahire'deki Osmanlı karargâhına saldırdı. Başkent ahalişi onun yiğitliğinden cesaret alarak

haizdir. Diğer yandan Jaberti, *Aca'ibü'l-Asar fi'l-Taracim ve'l-Ahbar* adlı eserinde Mısır'ın yönetici elit sınıfı hakkında bilgiler verirken Mısır idarî yapısının işleyişini ve ayrıca mensubu olduğu Mısır ulemasını da okuyucunun dikkatine sunmaktadır. Bkz. (Rafeq, 1990: 103-114), ayrıca bkz. (Ayalon, 1960: 217-249, Holt, 1962: 38-51, Marsot, 1990: 115,126)

³ (Bruce, 1799, 1804 c.1)

⁴ (Volney, 1805 c.1)

⁵ (Shaw, 1962a, 1962b, 1963: 447-452)

⁶ (BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d, c.7, s.345/758)

sultanlarının yanında Osmanlı kuvvetlerine karşı ev ev, sokak sokak cenk etti. Binlerce kişinin can verdiği bu kanlı cidal neticesinde Memlûklüler gene yenildiler ve Tomanbay, Said taraflarına kaçmayı başardı. Kahire müsademesi, Kafkas kökenli bir hanedanın Mısır'ın Arap ahalisi tarafından benimsendiğini ispatladı (Paton, 1863: 68-70). Nitekim yakalanıp Selim'in huzuruna getirildiğinde mağlup sultana Osmanlı padişahı gereken hürmeti layıkıyla gösterdi. Aralarında samimi bir sohbet başladı, sözün bir yerinde Tomanbay, huzurda bulunan Memlûk ümerasından eski adamları Hayırbay ile Canberdi Gazali'yi parmağıyla işaret ederek '*ey Türk Sultanı! Bizim devletimizin sukutundan müttehim sen değilsin, bu hainlerdir*' (Cezar, 2011 c.2: 762-769) dedi. Nitekim 'hain'lerden esbak Halep valisi Hayırbay, Mısır'ın ilk valisi Yunus Paşa'nın azlinden sonra bu mevkiye atanacak kişi olacaktır Böylelikle 1811 Martının ilk günlerinde güya Hicaz seferi hakkında istişare için Kahire kalesine çağrılan yüzü aşkın Memluk beyi Mehmet Ali Paşa'nın emriyle öldürülünceye dek (Fahmy, 2010: 81) Memlûk emirleri varlıklarını sürdürürler. Dolayısıyla Bulutkapan Ali Bey'in iktidar yürüyüşünü şahsi yeteneklerinin yanı sıra mensubu olduğu Memlûk politik cemaatini hesaba katarak analiz etmek uygun düşer. Zira o ilkin Memlûkler arasında iktidarı kurduktan sonradır ki Mısır'a egemen olabilmişti. Memlûkler arasındaki uzun iç mücadele, muhtemelen onların Ridaniye öncesinde bile, Mısır tahtının irsen değil seçimle belirlenmesi gerçeğinden beslenmekteydi (Ayalon, 1953: 448-476). Dolayısıyla Memlûk zümresinin, 1517 sonrasında da Mısır'daki toplumsal gruplar arasında değişen rolünün ve siyasi statüsünün belirlenmesi gerekecektir.

Bereketli Hilal'in münbit ve mümtaz bir eyaleti olarak Mısır, fethi müteakip Dersaadet'ten gönderilen bir vali/paşa ile idare olunurdu. Hacc kafilisine nizam vermenin, asayiş ber-kemal kılmanın yanı sıra Hicaz ve Yemen'e nazaran çok daha geniş iktisadi çıktıya sahip Mısır varidatını İstanbul'a transfer etmek Mısır paşasının asli görevleri arasındaydı. Bu salyâneli eyalette Mısır paşasının yanı sıra yeniçeri garnizonları Osmanlı otoritesinin askeri dayanağını oluştururdu. Mısır aynı zamanda resmi ve müessir yerel unsurların müzakere edip kararlar aldığı bir Divan'a da sahipti (Hathaway, 2008: 51)⁷. Mısır'da iktidarın bu soyut şeması içinde somut mücadeleler ise başka bir tablo sunar. Söz gelimi 1586 da vuku bulan bir askeri isyanda vali görevden alınıp tutuklanmış, başka bir örnekte ise asi yeniçeriler vali Hacı İbrahim Paşa'yı öldürmüşlerdi (1604)⁸.

⁷ Kahire'de Osmanlı idarî sisteminin 17 ve 18. yüzyıllarda nasıl işlediğine dair bir örnek olması bakımından bkz. (Baldwin, 2010)

⁸ (Shaw, 1962a: 5, 1963: 448)

Merkezi güçler arasındaki iç mücadelenin yanı sıra Mısır'ın yerel unsurları, Memlûkler ilk sırada olmak üzere hizipler etrafında örgütlenmişlerdi. Muhtemelen hanedan dışındaki Memlûk varlığına izin veren Osmanlı hikmet-i hükümeti böyle yapmakla Kahire'deki Osmanlı Paşa'sının olası otonomi hevesini dengelemek istemişti.⁹ Güç dengesinin bir unsuru olarak 1517 den sonra varlıklarını sürdüren Memlûkler Raymond, 1995: 11-12), Osmanlı merkezinin zayıflamasıyla birlikte periferik bir unsur olarak iktidar alanlarını genişlettiler Raymond, 1995: 11-12). Memlûk sınıfı Kafkasya'dan Mısır'a yönelen köle trafiği sayesinde kadrolarını takviye edebilmekteydi: Kafkasya'dan bhusus Gürcülerden temin edilen 13-14 yaşlarındaki köleler Mısır'a getirilir, bir muharip olarak yetiştirilir ve Memlûk 'hane'sine, dahil olurdu (Uzunçarşılı, 1988 c. 4/1: 430)¹⁰. 'Hane' memlûk/ kölemen teşkilatının esasını oluştururdu. Aile ve sülaleden farklı olarak hane ortak nesebin değil, intisap edilen ev'in maiyyeti, kapı halkı demektir. Bu teşkilatlanma biçimi yaygın olduğu içindir ki, Memlûkler kendi aralarında çatışan rakip sülaleler/hizipler etrafında örgütlenmişlerdi¹¹. Bu model dâhilinde kurumsallaşan Memlûk beyleri 17. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Mısır'da nüfus alanlarını genişletebildiler (Raymond, 1995: 12)¹². Böylelikle 17. yüzyıl Mısır resminde başta vâli olmak üzere sultanın bürokrasisi, artan Memlûk taifesi ile Yedi Ocak'lı tabir edilen askeri sınıfın gücü hasebiyle 'hakem' rolüne mahkum olacaktır (Shaw, 1962a: 3)¹³.

⁹ Yerel unsurlara, ulus-devletlerin aksine, görece bir özerklik tanımak zaten imparatorlukların doğasında vardır. Charles Tilly, imparatorluk 'geniş'liğini şöyle tanımlar: 'Bir imparatorluk, merkezi iktidara dolaylı yönetimle bağlı, geniş bir siyasi oluşumdur. Merkezi iktidar yayıldığı alanın her bir büyük parçasında bir miktar askeri ve mali denetim sahibidir, ama dolaylı yönetimin başlıca iki unsuruna müsamaha gösterir: 1) Her bir parçanın yönetimi için özel, ayrı sözleşmelerle mevcut yönetim mercilerinin korunması ya da yenilerinin tesis edilmesi; 2) Merkeze itaat etme, vergi ödeme ve onunla askeri işbirliği yapmaya karşılık kendi bölgelerinde hatırı sayılır özerklik sahibi araçlarla iktidarın kullanılması.' (Tilly, 2012: 14)

¹⁰ Kafkas kökenli Memlûkler hakkında bkz. (Ayalon, 1954: 74-75)

¹¹ (McGowan, 2004 c.2: 798-799, Ayalon, 1960: 151)

¹² Bu noktada Stanford Shaw, Mısır'da "Memlûk hiyerarşisi"ni Osmanlı idaresinin bir "paralel kurumu" olarak izah ederken, Daniel Crecelius, 17. ve 18. yüzyılların tekrar zuhur eden Memlûk Beyliği'ni "otonom" bir sistem olarak anlatmaktadır. (Shaw, 1962a: 33, 37, 186, Crecelius, 198: 22-23)

¹³ Memlûkler Kahire'ye 18. yüzyıl ortalarına doğru yerleşmişlerdi. Burada, Mısır hazinesine ve dolayısıyla İstanbul'a ait kent mukataalarını ele geçirerek iktisadi bir güç edinmişlerdir. Bununla birlikte Mısır kırsalındaki mukataaları da tüccar ve ulemanın önde geldiği bir toprak sahipleri sınıfına bıraktıkları anlaşılmaktadır. Bu durumda kent mukataalarını bir zamanlar inisiyatifinde bulunduran yenicheriler ile

Nitekim 1640 lı yıllarda Mısır'ın idaresi görünüşte vâlilerin elinde olsa da, fiilen Fıkâriyye¹⁴ ve Kasımiyye olarak adlandırılan bir birine rakip iki siyasî/askerî fırka/hizbin etrafında temerküz etmişti. Fıkâriyye'den Çerkez asıllı bir Emîr olan Rıdvan Bey 1631'den 1656'ya kadar süren bir iktidar oluşturabilmesine rağmen, genel tatbikat mansıpların bu iki hizip arasında taksim olunması yönündeydi: Şayet Emîrül- hac yâni Mısır ve Kuzey Afrika hacılarını Mekke'ye götürüp getirmekten sorumlu emîr Fıkariyye'den olursa, Defterdar da Kasımiyye'den olurdu; ayrıca Müteferrika Başî Fıkariyye'den ve Çavuşlar Kethüdası Kasımiyye'den tayin edilirdi. Bu hiziplerden bayrakları beyaz olan Fıkariyye, Osmanlı ve kırmızı bayraklı Kasımiyye ise Mısırlı taraftarı idi (Uzunçarşılı, 1988 c.4/I: 429)¹⁵. Bununla birlikte, 1730'larda Mısır'daki Kasımî-Fikârî çatışması Kasımîleri zayıflatırken, Fikârîler ise yerlerini kendi içlerinden çıkan Kazdağlı hanesine bırakmıştır. Son Kazdağlı beyi, Ali Bey el-Kebir'di ve Kasımî hizbinin hayatta kalan tüm üyelerini ortadan kaldırarak gücünü pekiştirecektir (Hathaway, 2009: 34)¹⁶.

Mısır'ın münbit toprakları ve geniş gelir kalemleri politik rekabete iktisadi bir veçhe de kazandırmaktaydı. Zaten Osmanlı Paşası'nın asli vazifelerinden biri, Mısır hububat ve varidatının büyük kısmını merkeze yönlendirmektir. Ayrıca nakdi gelirleri arttırmak maksadıyla *mukataa* usulü de tatbik edilmişti (Shaw, 1962a: 1). 17. yüzyılda Mısır mukataalarını, mültezim sıfatıyla emîrler ve Memlûklerin ele geçirdiği görülmektedir¹⁷. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Mısır'ın muktedir beyleri olarak Memlukler gümrük memuru, köle taciri gibi ticari sektörlerin yanı sıra askeri şefler olarak da temayüz ettiler¹⁸. Kapılarında artan sayıda muti asker beslemek siyasi

şeriki durumundaki esnafın ekonomik kayba uğraması söz konusudur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (McGowan, 2004 c.2: 798)

¹⁴ Bu kelime “Zülfikâr”dan türetilmiştir. Bkz. (Hathaway, 2010: 165)

¹⁵ Mısırdaki bu iki hizbin serüveni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Hathaway, 2009)

¹⁶ Ayrıca, Kasımîlerin çöküşünü, kendi içindeki parçalanma hızlandırmıştır. Kasımîlerin yaşadığı parçalanma süreci aslında Hatway'in de işaret ettiği üzere, 18. yüzyıl boyunca Mısır'da siyasî alanın tümüne tesir edecektir, zirâ bunun arkasında yatan sâik, 1250-1517 arasında Mısır'ı idare eden Memlûklerden farklı olarak, asilzadelerin askerî görevlerden dışlanmadıkları bir toplumda, hizmetkârlar ile soylu çocukları arasındaki rekabettir. Bkz. (Hathaway, 2008: 72-73, 2009: 165-166, Holt, 1961: 218-219)

¹⁷ (Shaw, 1962a: 5, 1963: 448)

¹⁸ Bkz. (Hathaway 2002: 52-53) ayrıca bkz. (Ayalon, 1949: 135-147, Holt, 1961: 224-226), Osmanlı genelinde “hane” kurumuyla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. (Abou El-Haj, 1974: 438-447)

ihtrasların mütemmim cüzüydü. Başka türlü söylemek gerekirse, Memlûkler 1517 de kaybettiği iktidarı şimdi 18. yüzyıl ortalarında tekrar ihya etmekteydiler. Ancak rakip Memlûk hizipleri arasındaki rekabet ve mücadele, Bulutkapan'la bitmeyecek, Mehmet Ali Paşa onları külliye bertaraf edinceye kadar cereyan edecektir. Hali hazırda ise Ali Bey'in ikbal yürüyüşü, aslında istisnai değil, Mısır siyaset ve iktisadiyatında genel Memlûk yükselişinin bir yansımasıydı¹⁹. Ali Bey'in bu iç rekabetteki yeri, 'restorasyon' olarak tanımlanmakta ve güvensiz Memlûk grupları arasındaki mücadelede gücün başka bir grubun eline geçmesinden başka bir şey olarak da değerlendirilmektedir. Zira iktidarına şahitlik eden muasırları için, onun tarz-ı idaresi, 'despotik' vasfıyla önceki dönemlerde tecrübe edilen yönetim şeklinden farklılık arz etmekteydi²⁰.

Hurûc-ı Bulutkapan Ali Bey ve Mısır

Modern-bürokratik devlet kendi soyut-formel iktidarını kurmadan önce ataerkil yapılar mevcut resmi kurumların içinde veya dışında iç iktidarlara oluşturdular. Ataerkillik devleti baba kıldığı gibi, müriti şeyhe, çırağı ustaya, neferi ağaya intisap ettirdi. Hami-mahmi ilişkilerini niteleyen patronaj ağını, Mısır'daki Memlûk zümresi zaten asırlardır kullanmaktaydı. Nitekim Bulutkapan²¹ da, Mısır'daki kariyerine Küçük Ali Ağa namıyla Rıdvan Kâhya el-Celfî'nin, onun ölümü üzerine de Bey olan İbrahim Kâhya'nın mütevazi memlûğu olarak başladığında sistemi çalışır bulmuştu. Ali bey çok geçmeden yeteneklerini sergileyebildi; Arap kabilelerinin saldırılarına karşı Mısır hac kervanını başarıyla savundu.

¹⁹ Hathaway, ayrıca, 18 yüzyıl Osmanlı Mısır'ının askeri kurumlarını, aslında değişikliğe uğramış Memlûk kurumları olarak değerlendirmektedir. Bkz. (2002: 53-54, Hathaway, 1999: 61)

²⁰ Holt'un da iddia ettiği gibi bu farklılık "despotizm"di ve Mısır toplumu Ali Bey'in acımasız karar ve hükümleriyle bunu müşahede etmiştir. Diğer taraftan Bulutkapan Ali Bey'i Osmanlı genelinde ve Mısır özelinde önemli kılan husus, 18. yüzyılda Osmanlı sultanı I. Mahmud'a önerdiği cesur reform planıdır. Zira Osmanlı Devleti'ni eleştirmekten geri durmamıştır. Örneğin Osmanlı ulemasına yönelttiği eleştiriler dikkat çekicidir ve ulemanın gücünün sona erdirilmesi gayelerinden biridir. Ona göre Osmanlı sultanının dünyevî iktidarının en tehlikeli sınırlayıcısı ulemadır. Bkz. (Holt, 1966: 94-95, Zinkeisen, 2011 c.6: 11-12)

²¹ Bulutkapan'ın etnik kökeni ve dini mensubiyeti hakkında değişik görüşler vardır. Lusignan'a göre o bir Yunan papazının oğluydu.(1784: 69) Fransız seyyah Volney'in nazarında ise Abaza'ydı. (1805 c.1: 107-109). 1768 senesinde Mısır'a giden Rakım Paşa'nın heyetinde bulunan Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi kaleme aldığı *Tarih*'inde, Ali Bey'in Mısır'da Abaza egemenliği tesis etmeye çalıştığı belirtilmektedir. (1978 c.2A: 99)

Genç Ali, yeniçeri kâhyası İbrahim Kethüda (Kazdağlı)'ya köle olarak verildiğinde şans yüzüne gülmüş oldu²². Zira İbrahim Bey sadece yeniçeri kâhyası değil ve ayrıca Mısır'da yıldızı parlayan Kazdağlı hanesinin de reisiydi. İbrahim ve zamanının diğer kâhyaları, 1720'ler gibi erken tarihlerde, beyliğe tâbi yetiştirmeye başlamıştı. Bilhassa İbrahim Kâhya, Kazdağlı ailesini Gürcü ve Abaza kölemenlerin ekseriyeti oluşturduğu bir haneye dönüştürerek askeri gücünü arttırdı. Askeri güç ise haneler arası rekabette vazgeçilmez bir unsurdu. Keza, Mısır'ın kârlı iltizamları, Kafkas silahşörlere dayalı silah gücüne iktisadi zenginlik ilave etti²³. Neticeten İbrahim (1744-1754) esasen Mısır'ın yarı bağımsız ilk Memlûk emiri (Livingston, 1970: 284) olarak diğer memluk şefleri için emsâl oluşturdu ve halefleri için güzergâh belirledi. Kazdağlı hanesi, bu süreç zarfında İbrahim Kâhya'dan başka, Bulutkapan Ali Bey²⁴, Ali Bey'in Memlûğu Mehmed Bey Ebû el-Şahab (Şihab) ve onun memlûkları olan İbrahim ve Murad Beyler gibi güçlü şefler çıkardı²⁵.

Ali Bey, İbrahim kethüdanın maiyetinde iken kendisine Bulut Kapan lakabı kazandıran, çöl bedevîlerinin Arabistan'da hac kabilelerine saldırıları karşısında cesaret ve yeteneğini sergilemişti (Livingston, 1970: 284). Ancak bu performans, efendisi İbrahim Kethüda'nın 1754 senesinde ölmesiyle

²² Ali Bey, İbrahim Kethüda'ya hediye olarak verilmiştir.(Wiet, “Ali Bey”, *ET*) Her Memlûk beyinin, azat edildikten sonra yandaşı olan, askeri ve diğer konularda eğitimlerini üstlendiği memlûkü bulunmaktaydı. Yetişmelerinde pay sahibi olan efendilerine karşı sadık bu memlûkler, beye bağlı hizbin/fırkanın temelini teşkil etmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hathaway, 2009: 30)

²³ 18. yüzyıl sonlarına doğru, Ali Bey'in de tâbî olduğu Kazdağlılar sadece kentlerdeki iltizamların yanı sıra kırsaldakilere de uzandılar ve artan güçleri yeniçeri alaylarını beylik haneleriyle işbirliğine itti. Böylelikle Kazdağlılar hem alay hem de beylik hiyerarşisi içindeki denetimi ele geçirebildiler. Merkez askeri ve kârlı rant kalemlerini tassaruf etmek suretiyle yeniçeri ağaları ve valiler üzerinde denetim kurmuşlardır. Bu tablo içerisinde artık yeniçeriler, genel Kazdağlı örgütlenmesi içinde bir alt katmanı oluşturmuştur. Hathaway'in de belirttiği gibi Kazdağlı hanesinin beyliği ele geçirmesi yeniçeri alayı içinden başlamıştır. (Hathaway, 2009: 54, 1999: 61-63)

²⁴ 18. yüzyıl ortalarından itibaren Mısır'da, başta el-Jabarti olmak üzere tarihçilerin ve araştırmacıların bir birine karıştırdığı, iki Ali Bey bulunmaktadır. İki Ali de *şeyhü'l-beled* olabilmüş, ikisine de *el-Kebîr* ünvanı layık görülmüştür. Kronoloji itibarıyla ilk Ali Bey Mısırlı muasırları tarafından el-Gazzâvî olarak bilineniydi. İkincisi bu makalenin de konusu olan Ali Bey Bulutkapan ya da Ali Bey el-Kebir'dir. Bkz. (Holt, 1966: 93, Livingston, 1970: 284)

²⁵ Bu Memlûklar, Safavî Devlet'nin 1722'de yıkılmasından sonra, sayıları giderek artan ve Osmanlı İmparatorluğunun diğer yerleri ile Mısır'da öne çıkan Gürcülerdendir. (Hathaway, 2002: 114-115)

kendisini hemen *şeyhü'l-beled*liğe taşımaz. Bu makam ilkin İbrahim Kethüda'nın şeriklerinden emirü'l-hac Rıdvan el-Celfi'ye intikal eder. Celfi'nin *şeyhü'l-beled*liği başsız kalmış bazı Memlûk beyleri tarafından itiraz ve muhalefetle karşılanır. Müteveffa İbrahim Kethüda'nın bir diğer adamı Osman Bey el-Circâvî, Rıdvan Bey'i ortadan kaldırır. Circâvî de selefinin kaderine maruz kalır; Kethüda'nın hane halkından Ali Bey el-Gazzavî tarafından tasfiye edilir (1757) (Livingston, 1970: 284). Ancak Ali Bey el-Gazzâvî değil, Hüseyin Bey el-Sabuncu *şeyhü'l-beled* olur. Fakat Hüseyin Bey'in ilk icraatı, aralarında Bulutkapan Ali Bey'in de bulunduğu muhalefet namzetlerini Kahire dışına sürgüne göndermek ve Ali Bey el-Gazzâvî ve İbrahim Kethüda'nın bir diğer önemli Memlûkü Hüseyin Bey Keşkeş ev hapsinde tutmak olacaktır. Ancak bütün bu 'tedâbir-i mühimme', Hüseyin Bey el-Sabuncu'nun da katlini engellemez. Akabinde *şeyhü'l-beled* artık Hüseyin Bey el-Keşkeş'dir²⁶. Keşkeş sonrası için, al-Jabarti Ali Bey el-Gazzâvî'nin *şeyhü'l-beled* olduğunu iddia etse de, Shaw 1758, Livingston ise 1760 senesinde Bulutkapan Ali Bey (el-Kebîr)'in bu makamı ele geçirdiğini iddia etmektedir (Al-Jabarti, 1994 c.1: 415-419)²⁷. Son kertede, İbrahim Kethüda'nın ölümü, onun beyleri arasında benzer sahnelerin sergilendiği bir iç savaşı başlatmış oldu. Bütün mücadele *şeyhül-beled* olmaktı. *Şeyhü'l-beledlik*²⁸ ise Memlûk beylerin Dersaadet tarafından Kahire paşası olarak tayin ve naspları söz konusu olmadığından gelebilecekleri en üst makamdı. O'nun Osmanlı resmî ünvanlar manzumesinde karşılığı da yoktu. Lakin bu ünvan, Osmanlı Devleti'nin Mısır meseleleriyle alakalı

²⁶ (NA, SP, 97/44, s.41-42) ayrıca bkz. (Crecelius, 1981: 53)

²⁷ Livingston, iki Ali Bey hakkındaki karmaşayı açıklığa kavuşturmak için Fransız arşiv belgelerini kullanmıştır. Buna göre, Fransız belgelerinde Ali Bey el-Gazzâvî'ye *şeyhü'l-beled* olduğu için değil, yaşı daha büyük olduğu için "le Grand" (büyük) lakabı verilmiştir. Ali Bey Bulutkapan ise aynı belgelerde "le petit" (küçük) olarak adlandırılmıştır. (Livingston, 1970: 285, 289-291)

²⁸ Bkz. (BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d, c.7, 61a) Hathaway, "şeyhü'l-beled" terimini eskiden Arap köy muhtarlarına verilen bir unvan olarak tanımlamaktadır. Ona göre "şeyhü'l-beled" unvanı, Kahire'deki Osmanlı vâlisinin başında olduğu merkezî idarenin taşra koluna ait bir unvan değildir. Mısır'da idarî hiyerarşide yerel beylerin tayin edilebildikleri makamlar emirü'l-hacc ve kaymakamlıktı. Belirtmek yerinde olacaktır ki, Osmanlı divan-ı hümâyûnu *şeyhü'l-beled* unvanını, Kahire'nin en güçlü beyinin otoritesini taçlandırmak için 1746 senesinde bir fermanla, Zülfükâr Osman Bey'e ilk defa vermiştir. (2010:168), ancak Shaw, ilk *şeyhü'l-beled*in Ali Bey'in de efendisi olan İbrahim Kethüda olduğunu iddia etmektedir. (1962a: 6) Ama Shaw, Bulutkapan Ali Bey'in bu makama yükseliş tarihini daha sonraki bir eserinde 1763 olarak zikretmektedir. (1963: 447). Diğer taraftan Mısır'da *şeyhü'l-beledlik* unvanının ilk defa ne zaman ve kim için kullanıldığına dair tartışmalar için bkz. (Holt, 1966: 92) ayrıca bkz. (Winter, "Shaykh al-Balad", *EP*², Brill Online)

yazışmalarında *de facto* yetki sahibi tüm Memlûk beylerinin liderine atıf yaparken kullanılmaktaydı²⁹.

Bulutkapan bu hengâmede hayatını korudu ve dahası *şeyhü'l-beled* seçilebildi³⁰. Onun ikbal yürüyüşünde iki husus dikkat çeker; birincisi o zaten İbrahim Kethüda'nın en yakın adamlarındandı ve ikinci olarak bu yakınlığa dayanarak yeniçerileri kendi safına çekecek bir maharet gösterdi (Livingston, 1970: 292). Ancak şeyhü'l-beledliğe bir kez eriştiğinde, Ali bey gene med-cezirler yaşayacaktı.

Bulutkapan, *şeyhü'l-beled* olduktan sonra, Hüseyin Bey Keşkeş'i Emîrî'l-hac, Halil Bey el-Kebîr'i de Defterdarlığa tayin etmişti (1760). Ali Bey'in 'ulu'l-emr' gibi davranması Kahire'deki Osmanlı vâlisi Gürcü Mehmed Paşa'yı şüphe ve tedirginliğe sevk eder. Mehmet Paşa 1177 (M. 1764)'de Ali Bey'i hac emirliğine tayin ederek Mısır'dan uzaklaştırırken bir daha Mısır'da dönmemesini de tembih eder³¹. Neticede Arabistan yolunu tutan zoraki emirü'l-hacc Ali bey'in iki ila dört yıl arasında değişik rakamlar verilen Hicaz sürgününden Mısır'a avdeti de hayli macera ihtiva eder. Bu arada Mısır valiliği el değiştirir; yeni vali Silâhdâr Mâhir Hamza Paşa (valiliği 1765-1767), Bulutkapan Ali ve Salih Bey'lerin Cerce'ye ulaştıkları haberi üzerine sefer hazırlığına başlar. Bulutkapan Ali yanında Salih Bey ile Mina bölgesine vardıklarında, Fındıklılı'ya göre, etraflarında yirmi bine yakın silahşör vardır. Süleyman Efendi ahvali şöyle tasvir eder:

²⁹ Marsot bu ünvanın 18. yüzyılda artan önemine dikkat çekerek, bir beyin, belirli bir süreyle tüm beylerin üzerinde hâkim konuma gelmesini ve Memlûklar zaviyesinden ise bir merkezîleşme gayesinin de ilk işareti olarak değerlendirmektedir. (Marsot, 2010: 48)

³⁰ Bulutkapan'ın şeyhül-beledliğe gelişi, Osmanlı arşivine dayanan Shaw'a göre 1758 senesidir. (BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d, c.7, s.193/417, 197/421, Shaw, 1962a: 7, 1962b: 4, 1963: 451) Başkalarına göre ise 1763'tür, bkz. (Heyworth-Dunne, 1938: 675, Livingston and Al-Jabarti, 1970: 283-284)

³¹ Bulutkapan Ali Bey, Ravza-i Mutahhara'nın tamirine memur edilmek suretiyle Kahireden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bkz. (BOA, C. AS. 2823) Ayrıca belirtmek gerekir ki, Mısır'dan çıkarılan Bulutkapan Ali Bey ve yardımcısı Mehmet Bey'in emval ve eşyası "cânib-i mîrîden zapt ve fûruht olunub bedelleri zuhur eden nukudlarıyla beraber" kendilerine gönderilmesi, Mısır vâlisi Hamza Paşa ile Mısır kadısı ve ümerasına bildirilmiştir. Bkz. (BOA, C. ML. 1696). Diğer taraftan Ali Bey'in emîrî'l-haclığa tayin edildiği tarihle ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Bkz. (BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d, c.7, s.284a-b, A. DVNS. MSR. MHM. d, c.8, s.98a-b) ayrıca bkz. (Emecen, 1989 c.2: 383).

Amma birkaç sene mukaddem Mısır'dan iz'âç olunan Emîrî'l-hâc esbak Sâlih Bey ve Şeyhü'l-beled sâbık Bulut-kapan Ali Bey matrûden hayran gezüp fırsat-cûlar iken Ocaklıdan ve Keşşafılardan ve ümerâ-i Mısır'dan matrûd olanlar dahi mezbûrânı yanlarına müctemi' edüp, Mağribî ve Urbân ve kabâil-i sâireden firâvân asker ile iklim-i Sa'id'den cânib-i Mısır'a teveccüh ile Cerce nâm mahâlle geldikleri şüyû' bulup, Vâli-yi Mısır Hamza Paşa dahi ma'zûlen derûn-ı şehirde, bir hânede ikâmet üzre olmağla, üç aded vezîrin Mısır toprağında ictimâ'ından ümerâ havfe tâbi' idiler. (Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978 c.2/A: 97)

Bu külliyyetli kalabalık içinde eskiden Yeniçeri Ocağı mu'teberlerinden iken, Mina'ya firar eden Harputlu Ali Kethüda ve İbn Hammam gibi nüfuslu kişiler de yer almaktadır (Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978 c.2/A: 97). Benî-Yusuf'da Bulutkapan Ali Bey ve Keşkeş Hüseyin Bey'in emrindeki Mısır birlikleri arasındaki çatışmada Ali Bey galip gelir. Zaten bu sıralar Mısırlı ulema ve seyyidler vâliden, Bulutkapan Ali ve Salih Beylerin affını ve Mısır'a dönmeleri için ricacı olmuşlardı. Ricacılar arasında Mısır defterdarı ve Ocaklı Râkım Paşa'nın³² bulunması Ali Bey'in Hicaz'dayken bile Mısır umerasıyla irtibatını kesmediğini gösterir. Diğer yandan Ali Bey'in bir diğer müttefiki Akka emiri Zâhir Ömer- ki kendisiyle istikbalde Suriye'nin zaptı hususunda işbirliği yapacaktır-Babiali nezdinde kulis yürütmektedir. Netice alınır ve İstanbul 24 Ekim 1767 tarihinde "*Cerâim-i sabıkası af ile eski makamına nasb*"³³ kararıyla Ali Bey, tekrar Kahire'ye gelerek *Şeyhü'l beled* olur³⁴.

İkbal ve zeval arasında gidip gelen Ali Bey bu kez artık tecrübeli bir despota dönüştüğünü gösterir adımlar atar ve mahalli iktidarını tahkim ederken halefi Mehmet Ali Paşa'nın erken örneğini verir. Hegemonyasını kurumlaştırmak ve tekrar mağduriyet yaşamamak için çok yönlü bir strateji izler. Önce emir ve komutasında sağlam bir muharip güç oluşturmak adına, genç ve fakat tecrübesiz memlûkler yerine, paralı asker toplar. Mezkûr ordunun, Bulutkapan'ın hanesi ve Mısır'a ne derece bağlılık hissi geliştirdiği bilinmemekle birlikte, Memlûklerin asker toplama sistemlerinin Ali Bey tarafından değiştirildiği ortadadır (Marsot, 2010: 49). Taraftarlarını idari

³² (Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978 c.2/A: 98-99, Crecelius, 1981: 51)

³³ (BOA, C.ML. / 10012)

³⁴ (BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d, c.8, 140b/ 523) ayrıca bkz. (Emecen, 1989 c.2: 383, Koenig, 1978 c.1: 317)

makamlara tayin ederken, hasımlarını tasfiye edip mallarına el koymak Kahire'deki politik sicilinin diğer yönleridir. Nitekim iki ismin; kendisinden daha nüfuzlu ümeradan Hasan Bey ile Salih Bey'in Eylül 1768 tarihinde öldürülmeleriyle tüm Mısır'da neredeyse rakipsiz kalır³⁵. Bulutkapan için bir eşiğin aşılmasına şahitlik eden 1768 senesinde ayrıca, emrine tâbi Memlûk asâkirinin tek rakibi olan Ocaklı taifesi (Mustahfizanlar) nin kudreti kırılır (Crecelius, 1981: 54). Bir başka hedefi de Kahire'ye zahire tedarik eden Yukarı Mısır'daki güçlü Arap Kabileleridir (Marsot, 2010: 49). Ali Bey'in operasyonları ve kendi hanesini hükümete dönüştürme çabaları³⁶, yeni Mısır vâlisi Osman Paşa tarafından Dersaadet'e bildirilmiş, katli emredilmişse de bu kâğıt üzerinde kalmıştır (Uzunçarşılı, 1988 c.4/ 1: 430). Ali Bey'in imdadına bu sefer Moskof gâilesi yetişir; 1768 de başlayan Osmanlı-Rus harbi ve devlet-i aliyyenin uğradığı yenilgi hatta vaziyetini güçlendirmeye bile imkân tanır (Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978 c.2/A: 99).

Mısır'ın yeni iktidar portresi Bulutkapan, devrin vakanüvisi Mustafa Kesbî tarafından dikkate alınıp yorumlanır: O, eski sadrazam Yusuf Paşa'yı şahit göstererek, Bulutkapan'ın şahsi iktidarını "Mısır ümerâsı'nın zümrevi iktidarının bir parçası sayar. Devlet-i aliyyenin bu vaziyetten endişe etmesi gerektiği şu ifadelerde açıkça zikredilir: "Ümmet-i Muhammed'e ve fukarâ ve zu'afâyâ eyledikleri gadr ü zulme ve Haremeyn-i Muhteremeyn sekenesinin vezâ'if ve galâl u levâzım-ı mürettebelerini kat' misüllü mürtekeb oldukları fesâdâta kanâ'at etmeyüp ma'âza'l-lâh neticesi Beyza-i İslâm'ın kesrini mücib olacak bir azîm mefsemete ictisâr etmişler." (Kesbî, 2002: 300)

Osmanlıların Rusyalıyla harp etmekte oluşu hasebiyle bu endişelerin tedbire dönüşmeyip kâğıt üzerinde kalmaya mahkum olması bir yana, Ali Bey ordu ve siyasetin mütemmim cüzü olan malî kaynakların kontrolüne yoğunlaşır. Politik olan ekonomik olanı kuşatmak ister. Mısır ve Suriye'nin tüccar tabakasıyla temasa geçilir; zira tüccar pasif bir güç olarak değerlendirilse de muhtelif hizipler ile yerli askerî güçler arasında yaşanan

³⁵ (NA, SP 97/44, s.17-18) ayrıca bkz. (Holt, 1966: 95, Crecelius, 1981: 53)

³⁶ George Baldwin, Ali Bey'in yeni kurduğu ordusunda 10 bini Memlûk olmak üzere 35 bin asker olduğu iddia etmesine karşın, Halep'deki İngiliz konsolosu 1771'de Şam'a saldıran Ali Bey'in yardımcı kuvvet olarak bedevileri bir araya getirdiğini, güney Lübnan'ın önde gelen aşireti Mutavalilerin (Güney Lübnan'da yaşayan Şiiler) askeri gücüne sahip olduğunu ve ayrıca Şeyh Zahir Ömer'in askeri birliklerinin desteğini aldığını ve bu ordunun 60 bin askerden mürekkep olduğunu söylemektedir. (NA, SP 97/47, s.156) ayrıca bkz. (Baldwin, 1801: 193)

mücadelede bu gruplardan birine vereceği destek dengeleri değiştirebilir (Hana, 2006: 137-141).

Para, vergi, hazine Doğu siyasetinin meşhur 'daire-i adliye' formülasyonunun temel direklerinden biri olduğu gibi, Bulutkapan Ali Bey'in Mısır'da iktidarının da kaynağıdır (Crecelius, 1981: 47). Rakiplerine karşı sürdürdüğü mücadelenin yanı sıra, Bilâdü'ş-Şam ve Hicaz üzerine sevk edeceği ordularının ihtiyaçları, Mısır'ın geleneksel vergi yapısının ve diğer mâlî kaynakların kontrolünün Ali Bey için önem arz etmesi şaşırtıcı değildir. Ali Bey'in iktidar mücadelesinde tüccar üzerinde oluşturduğu denetim mekanizması, zanaat ve ticareti kontrolüne alması, kaynakların kendi hazinesine yönlendirilmesi içindir. Bulutkapan Ali Bey'in Mısır'da nüfuzunu genişlettiği dönemde, Hıristiyan Melkî topluluğunun iktisadî alanda güçlendiği görülmektedir. Suriye Melkî topluluğu içindeki ayrılık (1724) sonucunda Mısır'a bir göç yaşanmış ve Kahire'de, Suriye Hıristiyan kolonisi oluşmuştur. Daha ziyade Halep'ten gelen bu Hıristiyanlar Dimyat ve Raşid'den sonra Kahire'ye yerleşmişlerdir³⁷. Bunların iktisadî mevkîleri öncelikle Frenk tüccarıyla ticaret ilişkilerine dayanmaktaydı. Suriyeli Hıristiyanların iktisaden güçlenmeleri 1750 li yıllarda olmuş ve o tarihe dek Yahudilerin kontrolünde olan gümrük iltizamlarına dâhil olmuşlar ve heveskârlıkları, 1769 senesinde Bulutkapan Ali Bey döneminde bu iltizamlara uzanmıştı. Mısır'da ticaret ve ipek dokumacılığıyla da iştigal eden Yahudi cemaati³⁸ nin ise konumu farklıydı; yeniçerilerin gücünü kırma çabasında olan Ali Bey, onların maddeten işbirlikçisi Yahudileri etkisiz hale getirmeyi planlamıştı³⁹. Yahudileri müttefiklerinden ayırarak pasifize etmek ve diğer yandan sayıları az, malî güçleri yüksek Suriyeli Hıristiyanların desteğini almak⁴⁰ Ali Bey'i iki yönlü bir taktiğe sevk etmişti.

³⁷ Suriyeli tarihçi Butrus Karâlî'ye göre, Suriye'den gelen bu Hıristiyanlar Mısır'da güvenli, huzurlu bir ortam ve dinî tolerans bulmuşlardır. (1928: 83, Livingston, 1971: 222)

³⁸ (Wolfson, 1939: 248), ayrıca bkz. (Bruce, 1804 c.1: 105)

³⁹ Yeniçerilerin 1763 senesinde İskenderiye'den çıkarılmaları Bulutkapan Ali Bey'in Mısır'daki bu birliklerin iktidarına karşı ilk saldırısı olarak kabul edilmektedir. (Crecelius, 1981: 48)

⁴⁰ Kahire'deki Yahudi toplumu, kendi yerlerine Suriyeli Hıristiyanları koyan Bulutkapan Ali Bey'in 1770 yılına doğru gerçekleştirmeye başladığı bu politikadan sonra bir daha eski güçlerini kazanamadılar. Yahudilerle yeniçeriler arasındaki ilişki esasen, Ocak askerinin paraya gereksinim duyduğunda Yahudilerden borç almalarına dayalıydı. Yeniçerilere finansörlük etmenin yanı sıra, Yahudiler ayrıca sermayelerini iltizamların işletilmesi için yönetici zümre mensuplarına tahsis ediyorlardı. Kahire'de bizzat Yahudilerin işlettiği iltizamlar da bulunmaktaydı.

Mısırlı Yahudi ve Suriyeli Hıristiyan tacir Bulutkapan'ın hesaplarına konu olurken, kendilerinin de başka hesapları vardı. Memlûk-gayrı müslim tacir ilişkisi, ikincilerin aleyhine, istismara ve müsadereye açık bir ilişkiydi. Mâl ve servetlerinin bir çırpıda ellerinden çıkmaması için tâcir, bölgedeki ecnebi devletlerin konsoloslarının himayesine girerek hem güvenlik ve hem de kapitülasyon imtiyazları kazanmış oldu. Kapitülasyon ayrıcalığı ve teorik olarak konsolosluk himayesi resmî bir beratla sağlanmaktaydı. Beratlılar da denilen bu grup, böylelikle daha düşük vergi ödemekteydi (Livingston, 1971: 222). Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı vilayetlerinde olduğu gibi Mısır'da da kapitülasyonlara sahip devletler genellikle çeşitli zimmî gruplardan biriyle anlaşma yaparak kendi beratlılarına sahip olmaktadır. Örneğin Mısır'da en önemli üçüncü yabancı ticari güç olan Venedik'ten Mısırlı Yahudi vergi memurlarının beratlarını aldığı bilinmektedir. Suriye'den gelen Hıristiyan tüccar ise, Fransa konsolosluğundan beratlarını temin etmişlerdi. Böylelikle Suriyeli Hıristiyanlarla, Mısırlı Yahudiler arasındaki iç rekabet Venedik-Fransa rekabetine dönüşecektir⁴¹. Ali Bey'in Mısır'daki iktidarının ikinci döneminde (1767-1772) Suriyeli Hıristiyanlar, Yahudilere kıyasla daha fazla müsaadeye mazhar kıldılar⁴². Diğer taraftan Bulutkapan'ın artan gücü doğrudan Fransa'nın ilgisini çekecek, bu ilgi Ali Bey tarafından karşılıksız bırakılmayacaktır. Nitekim Fransa hükümeti Süveyş'te bir kanal inşa edilmesi ve bu sayede Kızıldeniz ticaretinin cazip hale getirilmesini M. Laugier aracılığıyla Bulut Kapan'a bildirdiğinde, oldukça olumlu bir cevap alacaktır⁴³. Bulutkapan'ın daha önce de Rusya ile işbirliğinden çekinmediği hatırlanırsa onun 'islâm' değil 'çıkar' üzerinden strateji oluşturan bir reel-politikçi olduğu daha iyi anlaşılır.

(Raymond, 1995: 69, 71, Marsot, 2010: 49), Tüccarın ordu mensuplarıyla münasebetleri hakkında bkz. (Hanna, 2006: 149-150, Raymond, 1991: 16-37)

⁴¹18. yüzyılda Mısır ekonomisinde, özellikle de ticaret alanında, Venedik %12, İngiltere %33 ve Fransa %55 paya sahiptir. (Masson, 1911: 596-597), Mısır'ın Fransa'ya ihraç ettiği mallar hakkında bkz. (Hanna, 2006: 130)

⁴²(Livingston, 1971: 223, Winter, 1992: 210)

⁴³ Kızıl Deniz'i Fransızlara açacak olan bu proje Ali Bey için ticarî bir zenginlik, Fransızlar için de İngilizleri Hindistan yolunda zor durumda bırakmak mânâsına gelmekteydi. Ancak Ali Bey'i heyecanlandıran bu projeye ilgili anlaşma, zamanında onun en yakın adamı ve memlûkü, daha sonra ise ona ihanet etmesiyle tanınan Muhammed Bey Ebuzzeheb zamanında yapıldı. Lakin 1773 senesinde Ebuzzeheb'in imzaladığı anlaşmanın tarafı Fransa değil, Britanya'dır. Hatta Britanya Doğu Hindistan Şirketi adına anlaşmayı imzalayan kişi, İskoç gezgin James Bruce'dur. (Kimche, 1972: 64-65, Bruce, 1799) XVI. Louis'nin Süveyş projesiyle alakalı olarak bkz. (Charles-Roux, 1906)

Mısır'da iktidarını tahkim eden bu Memlûk reel-politikçisi için yeni hedef artık Hicaz ve Suriye'dir. Bu iki memleket hem eski Memluk coğrafyasının iki mühim parçasıydı ve hem de servet ve ticaret yollarının sunduğu imkânlarla sahiptir (Meloy, 1998). Planlarını kuvveden fillle koymak için kendi memlûğünü; Ebuzzeheb'i görevlendirir. Bu tayin, ikbal ve zeval olarak tarihi tekerrür ettirecektir.

Mısır'dan Hicaz ve Suriye'ye ...; Ali Bey'in Memlûk 'Devlet'i

“1758 senesinde İskenderiye'de Yahudi bir gümrük memuru Türk tacirden genç bir oğlan satın alır. Ali Bey'in, İbrahim Kethüda'nın gözdesi olduğunu bilen gümrük memuru, bu çocuğu Ali Bey'e hediye eder. Yaklaşık on altı yaşında olan bu oğlan Çerkezya'da dünyaya gelmişti. Endamlı, pervasız, cesur ve talimlerinde ustalaşmıştı. Hem bu özelliklere sahip olması hem de kendisi gibi Çerkez olduğu için Ali Bey bu hediyeyi kabul etti. Diğer taraftan Ali Bey'in erkek evladı yoktu. Onu büyüttü ve oğlu olarak tanıttı. 1766'da ondan bir bey yarattı. Mâmâfih Ali Bey, nankör bir canavara bir yığın iyilik yapıyordu; Bu kişi Muhammed Bey Ebüzzeheb adıyla bilinmekteydi...” (Lusignan, 1784: 80)

1517'de Yavuz Sultan Selim'in son verdiği Memlûk Devleti üç önemli toprak parçasından meydana gelmekteydi; Mısır, Suriye ve tâbi Hicaz. Eğer Bulutkapan Ali Bey hâkimiyetini Memlûk devletinin eski sınırları üzerine yaymak istiyorsa Suriye ve Hicaz'ı işgal ve zapt etmesi gerekecekti. Diğer taraftan, ona göre, zanaat ve ticareti kontrol altında tutmanın başlıca aracı olarak, Hicaz ve Suriye olmak üzere, en kârlı ve canlı ticaret yollarını ayakta tutan bölgeleri ele geçirmektir⁴⁴. Bulutkapan, ilkin Osmanlı Sultanlarının *hâdimi* oldukları Haremeyn ve tüm Hicaz bölgesinde kontrol kurmak için Medine-i Münevvere'nin iskelesi konumundaki Yanbu'ya kölesi Ebuzzeheb'i⁴⁵ gönderdi (1770). Tüm Hicaz kuvvetlerinin de komutanı olan

⁴⁴ Ancak belirtmek faydalı olacaktır ki Mısır kaynakları, Abdurrahman el-Jaberti'nin '*Aca'ibü'l-Asar fi'l-Taracim ve'l-Ahbar*' adlı Mısır tarihi dahi Suriye coğrafyasına yapılan Mısır-Memlûk askerî seferleri (1770-1772) konusunda sınırlı bilgi ihtiva etmektedir. Mısır'dan Suriye'ye yönelik seferlerle alakalı kaynakların ayrıntılı analizi için bkz. (Rafeq, 1990: 111-112)

⁴⁵ Ebuzzeheb olarak kaynaklarda zikredilen bu lakap, “altının babası” anlamına gelmektedir. 1764 senesinde Ali Bey'e hac esnasında eşlik eden Ebuzzeheb, Kahire'ye geri dönmelerinden sonra sancak beyliği ile taltif edilmiştir. Ancak Ebuzzeheb Kahire kalesinde, gümüş para yerine altın para dağıtmış bunun üzerine mezkûr lakabı almıştır. Bkz. (el-Jabarti, 1994 c.1: 700, Crecelius, *EP*³, Brill Online)

Ebuzzehep Yanbu'yu zaptetti. Yanbu'nun zaptıyla Mekke ve Medine'nin anahtarı ele geçirilmiş oldu. Devamında tüm Hicaz Bulutkapan nâmına Ebuzzehep tarafından ele geçirildi. Eski Memlûk haritasının Hicaz faslı itmam olundu ve Arap olmayan bir hâkimin idaresine geçti. Kahire'den sahte bir ferman göndererek Mekke Emîr'i Şerif Ahmed'i görevinden azl edip yerine Vâdi-yi Fâtîme'den Şerif Abdullah'ı tayin etti⁴⁶ Ebuzzeheb, Şerif Abdullah ile Mekke'ye geldi, eski şerifin malını yağma ederek, Hasan Beyi de Cidde'ye gümrükçü olarak atadı. Vaziyetin ehemmiyeti bölgedeki İngiliz konsolosunun dikkatinden kaçmadı; 3 Temmuz 1770 tarihli raporunda yeni şerifin Mekke'de, Cuma hutbesinde Ali Bey'in adını okuduğunu bildirdi⁴⁷. Ali bey Ebuzzehep vasıtasıyla bir sultan gibi icraatlarına devam etti. Cidde gümrüğünü kendine tahsis etti, payitahta, Sultan Birinci Abdülhamit'e gitmesi kanun olan '*Ceb-i Hümayûn*' varidatını göndermedi. Bu açık bir isyan alametiydi. Kahire'deki Osmanlı paşası vâli Mehmed Paşa'yı azletti (Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978 c.2/B: 103). Mekke'de başvurduğu hileyi Cidde'de de tatbik etti: Hasan Bey'i düzmece bir nâme hazırlayarak valiliğe tayin etti. Bu arada Mekke Şerifi Ahmed ise bu tayinin gerçekliğine inanarak Mekke'den ayrılmıştı⁴⁸. Neticede kölesi Ebuzzeheb Hicaz meselesini Ali Bey adına halletmiş bulunuyordu.

Bulutkapan nim-müstakil bir hükümet kurup Memlûk hayalini adım adım tahakkuk ettirirken, Rusya ile savaşı sürdüren ve mağlubiyetler yaşayan Osmanlı Devleti, Mısır meselesiyle alakadar olacak zaman ve imkân bulamamıştı. Fırsatları kazanca çeviren Ali Bey, yaklaşık dört sene tamamen Mısır'ı ve kısmen Filistin, güney Suriye ve Hicaz'ı elinde bulundurmuş, bu süre içerisinde İstanbul, Mısır'a vâli bile gönderememişti⁴⁹. Ali Bey, müsait ahvalden yararlanmayı sürdürdü ve

⁴⁶ Hâlbuki Ali Bey'in Hicaz'ı işgali gerçekleşmeden önce 20 Rebiulevvel 1185 (3 Temmuz 1771) tarihinde Mekke-i Mükerrime Emîri Şerif Ahmed bin Said'e hitaben yazılan fermanda, Ali Bey'in isyanını bastırmak üzere tertip olunan ordunun sevk edilmek üzere olduğu ve onun Hicaz'a gönderdiği adamlara karşı tedbir alması bildirilmekteydi. (BOA, C. DH. / 410)

⁴⁷ Bkz. (NA, SP 97/48, s.116), ayrıca bkz. (Livingstone, 1968: 118, Koenig, 1978 c.1: 317)

⁴⁸ Sâbık şerif Ahmed, belgenin düzmece olduğunu öğrendikten sonra maiyetiyle Mekke'ye gelmiş, ancak bu esnada Abdullah firar etmişti. Lakin bu durum Bulutkapan'ın Suriye'de iktidarı kaybetmesiyle eş zamanlı bir tarihte vuku bulmuştu. (Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978 c.2/B: 104), ayrıca bkz. (Crecelius, 1981: 73)

⁴⁹ Uzunçarşılı her ne kadar Mısır'a vâli tayin edilmediğini iddia etse de, Öztuna, Silâhdâr Mâhir Hamza Paşa'nın Mart 1767'de vâllikten azledilmesinden sonra Bulutkapan Ali Bey isyanının sonuna kadar sırasıyla, Çelebi Mehmed Paşa (v. Mart

Osmanlı Devleti'ne vergi ödemekten vazgeçerek 1768'de kendi adına sikke bastırıldı⁵⁰. 1769 senesinde Bulut Kapan Bâb-ı âli'ye karşı tüm sorumluluklarını göz ardı etti ve bağımsız kesti. Bundan sonraki dört yıl boyunca kendi iktidarını güçlendirmeye çalıştı. Mısır'ın tüm kaynaklarını sadece kendi nüfuzunu arttırmak için değil, aynı zamanda ordusunu büyütmek, ziraî ve ticarî zenginliğini yaymak için kullandı (Shaw, 1962a: 7). Ancak İstanbul'un Bulutkapan'a karşı resmen bir tasfiye siyaseti izlemektense Mısır'ın işleri konusunda onunla işbirliği yapmak için gayret ettiğini görmekteyiz. Zira 1768-1769 yıllarında Mısır vâililiği yapan Kâmil Ahmed Paşa'ya, Şeyhü'l-beled Ali Bey ile özellikle askerî meselelerde işbirliği yapmasına dair hükümler gönderilmekteydi⁵¹.

Memlûk hayalinin ikinci perdesi; Suriye Hicaz seferiyle neredeyse eş zamanlı olarak açılabilirdi. Suriye faslı Hicaz'dan farklı olarak, Bulutkapan için zaferi ve ölümü tattığı bir trajediye dönüşecekti. Ebuzzeheb'in 'ihane't'i bu iktidar oyununu trajediye dönüştürmüş gibi görünse de, esas saikin Memlûkler arası seyyal patronaj ilişkiler olduğu, Bulutkapan'ın kendi etrafında Mehmet Ali Paşa gibi bir kurumlaşma yaratamadığı söylenebilir.

Suriye macerası, ilkin Bulutkapan'ın Mısır Divan'ından, Şam vâlisi Osman Paşa'nın "zulmünden" bahisle çıkarttığı ve Padişah ile Şam eşrafına gönderdiği fermanla başlar (Zinkeisen, 2011 c.6: 32). Ferman, Şam'a gelerek Osman Paşa'nın kötülüğünden halkı kurtaracağını ve kendisine bu 'ulvi' vazifede yardım edilmesini istiyordu. Ali Bey Kasım 1770 tarihinde İsmail Bey'i birlikleriyle Gazze'ye göndererek Suriye seferini başlatır. Bu, sonraki askerî birlikler için Filistin güzergâhının emniyetini sağlayacaktı. Bundan sonra Ali Bey, Ebuzzeheb'i komutasındaki daha büyük bir orduyla bölgeye sevk etmiş ve urbânın önde gelen şeyhlerine mesaj göndererek destek talep etmişti. 1770 senesi sonlarında Yafa, Nablus, Gazze ve Ramle gibi yerler Bulutkapan'ın denetimine geçmişti (Uzunçarşılı, 1988 c.4/1: 431). Ali Bey'in Memlûkları, ilk seferinde Şam vâlisi Osman Paşa'nın ordusuna yenilmiştir. Ancak Ali Bey'in bölgedeki müttefiki ve Galile ile Akkâ'nın

1767-Nisan 1767), Râkım Mehmed Paşa (Nisan 1767-1768), Köprülüzâde Ahmed Paşa (1768-1769), Divitdâr Mehmed Paşa (ikinci kez 1769-Mart 1770), Kelleci Osman Paşa (Mart 1770-1772) ve Vekil Osman Paşa (1772-1773)'nın Mısır vâililiğine tayin edilğini söylemektedir. Bkz. (Uzunçarşılı, 1988 c.4/1: 431, Öztuna, 2005 c.2: 1157)

⁵⁰ (Volney, 1805 c.1: 104), ayrıca bkz. (Zinkeisen, 2011 c.6: 32, Wiet, *Eİ²*, Brill Online)

⁵¹(BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d, c.8, 50a-b) ayrıca bkz. (Crecelius, 1981: 51-52)

idarecisi Zâhir Ömer, imdada yetişerek Osman Paşa'nın kuvvetlerini yenilgiye uğratmış Yafa ve Filistin'in kontrolünü ele geçirmişti⁵².

Bulutkapan Ali Bey, 1184 (1770 M.) senesinde Ebuzzeheb Mehmed Bey ve Cedavî Hasan Bey'i Hicaz'a sevk etmişti. Şimdi ise kendi hazinedarı iken emirlik verdiği büyük İsmail Bey ile yolladığı askerle de Suriye coğrafyasını ele geçirmeye başladı (Crecelius, 1998 c.2: 80-81). Bu esnada Akkâ'da isyan ederek hükümdarlığını ilân eden Zahir Ömer⁵³'in desteğini kazandı (Uzunçarşılı 1988 c.4/1: 431). Şam emeli İstanbul'u kaygıya düşürünce Babîlî 29 Zilkade 1184 (16 Mart 1771) tarihinde Kilis ve Ağraz mutasarrıfına gönderilen hükümde, “*Kahire'de fitne ve fesat icrasında bulunan Ali Bey nâm şâki ve rüfekasının def'i için*” asker toplamaları, Şam'a giderek Mısır vâlisine yardım etmelerini emretmekteydi⁵⁴. 2 Haziran 1771 tarihinde Muhammed Bey Ebuzzeheb, İsmail Bey ve Zahir Ömer'in ordularından oluşan askeri birlikler Şam yakınlarına geldiler, ancak Kilis, Halep, Ayntab ve Antakya paşalarının Şam'a ulaşmasıyla, Osmanlı askeri tarafından şehrin tahkim edildiğini gördüler⁵⁵. Ancak muharebeyi Bulutkapan'ın komutanları kazandı ve vâli Osman Paşa çekildi. Şam, Bulutkapan'ın şöhret ve iktidarını arttırdı. Şam'ın yeni hâkimi Bulutkapan Ali Bey şehre girdiğinde, buradaki varlığının sadece “Osman Paşa'nın tiranlığına son verme”kle sınırlı olduğunun tamimi için ulemayı görevlendirdi. Kendisini Şamlılara sadece *emîrî'l-hac*, *emîrî'l liva* ve *sancak beyi* olarak takdim etti⁵⁶. Bu mütavazılık, Ali Bey'in sadakatle Osmanlı Sultanın sadık hizmetkârı olduğu beyanıyla birleştiğinde, onun Hicaz'dan farklı olarak Suriye'deki risklerin büyüklüğüne dair farkındalığından besleniyordu.

Nitekim Bulutkapan Ali Bey'in Şam'ı ele geçirmesi üzerine, vezir Numan Paşa'ya komutası altında kuvvet toplaması emredilmişti. Dahası 29 Muharrem 1185 (14 Mayıs 1771) tarihinde Bulutkapan Ali Bey ve avânesi hakkında verilen fetvada idamları istenmiş, hatta üzerlerine asker gönderilmesi hususunda Mısır âyân, ümerâ ve mütesellimlerine hüküm gönderilmişti⁵⁷. İstanbul ayrıca Musul Eyâleti'nden asker toplanması ve mezkûr asakirin isyanı bastırmakla memur Numan Paşa'ya katılmaları

⁵² (Holt, 1966: 97-98, Zinkeisen, 2011 c.6: 32)

⁵³ Zahir Ömer'in ayrıntılı bir biyografisi için bkz. (Joudah, 1971)

⁵⁴ (BOA, C. AS. / 2389)

⁵⁵ (Rafeq, 1990: 103-114, Crecelius, 1991: 82)

⁵⁶ Ali Bey'in Şamlılara yaptığı ilanın bir kopyası için bkz. (Rafeq, 1990: 103-114)

⁵⁷ (BOA, C. AS. / 2661)

hususu Musul Beylerbeyi Abdülfettah Paşa'ya bir hükümle bildirilmişti⁵⁸. Ancak Numan Paşa sefer hazırlığı yaptığı esnada, Ebuzzeheb Mehmed Bey'in "ihanesi" ile Bulutkapan Ali Bey'in isyanı son bulmuştur (Uzunçarşılı, 1988 c.4/1: 432).

Ali Bey, Şam'ı ele geçirdikten sonra Halep'e doğru hareket edilmesini emretmiş, ancak komutanlarından Ebuzzeheb Mehmed Bey bu emre uymayarak Kahire'ye dönmüştür. Ebuzzeheb'in savaşı terk etmesinin sebebi olarak Osman Paşa'nın kendisine vaat ettiği paranın rolü olduğu yaygın kanıdır (Zinkeisen, 2011 c.6: 33)⁵⁹. Bunun üzerine Ali Bey, Ebuzzeheb Mehmed Bey'e suikast düzenlenmesini sağladıysa da, Ebuzzeheb bu durumdan kaçarak kurtulur. Bulutkapan Ali Bey, Ebuzzeheb'i yakalaması için İsmail Bey komutasındaki kuvvetleri sevk ettiyse de, bu kuvvetler Ebuzzeheb'in kuvvetleriyle birleşerek Ali Bey'e hücum ederler. Ali Bey'in talihi, eski hasımları Kasımiyye hizbinin efratının Ebuzzeheb'e iltihak etmeleriyle iyice döner. Ebuzzeheb ve İsmail Beyler Kahire'ye geldiklerinde, Bulutkapan Ali Bey Akka tarafına kaçmış bulunmaktadır. Bulutkapan'ın ana üssünü ele geçiren eski müttelikleri vaziyeti İstanbul'a bildirir ve sadakatlerini arz ve teyid ederler (1186 H. / 1172 M)⁶⁰.

Ali Bey, Berü's-Şam yani Sayda eyaletinden kuvvet toplayarak müttelik olan Zâhir Ömer'in oğullarını da yanına alarak ve ayrıca Rusların Akdeniz donanmasını da Akka taraflarına getirtmiştir. 1769 senesinde Rus savaş gemileri Baltık Denizi'nden önce İngiliz limanlarına daha sonra da Akdeniz'e doğru seyr ü sefere çıkmıştır. Crecelius mezkûr gemilerin tamir ve gerekli teçhizat alımı için İngiliz limanlarına uğradıklarını söylemektedir (Creelius 1988: 56). 1770 senesine gelindiğinde ise Rusya'nın doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini arttırdığını görmekteyiz (Anderson, 1952: 286-291)⁶¹. Ali Bey'in bu kadar ilerlemesinde Rus donanmasının Akdeniz'de Mora isyanını teşvik etme ve Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakması bir tarafa, II. Katerina'nın himayesinde olmak üzere Ali Bey'in bağımsızlık arzusunun desteklemesinin rolü büyüktür. Zira Katerina'nın, Mısır'da Ali Bey ve Akkâ'da Zahir Ömer'in isyanlarını desteklemesi bu iki hareketin de uzun

⁵⁸ (BOA, C. DH. / 3552) ayrıca 13 Haziran 1771 tarihinde rical-i Mısıriyye'den Abdurrahman kethüda'nın, Mısır vâlisi tayin edilen vezir Seyyid Numan Paşa'nın maiyetine gitmesi emredilmiştir. Bkz. (BOA, C. DH. / 14123)

⁵⁹ Ebuzzeheb Muhammed Bey'in İstanbul'dan rüşvet aldığına dair iddialar için bkz. (Creelius, 1998: 81)

⁶⁰ (Uzunçarşılı, 1988 c.4/1: 432, Zinkeisen, 2011 c.6: 33)

⁶¹ Bu dönemde Rusya'nın bölgenin yerli Hıristiyan ahâlisi ile ilişkileri hakkında bkz. (Masters, 1994: 358-360)

sürmesine sebep olmuştur⁶². Hatta Ali Bey'in yakınında bulunmuş ve daha sonra biyografisini de yazan S. K. Lusignan'a göre, 1771 senesinde Ali Bey Osmanlı sultanına isyan ettiğinde, daha önce Suriye ve Filistin'in ele geçirilmesi esnasında Şeyh Zâhir Ömer'in ordusuna destek veren Kont Orlov'a ittifak anlaşması teklif etmiştir. Orlov ise, bu teklifi Çariçeye sunacağını bildirmiştir⁶³. Diğer taraftan 29 Mayıs 1772 tarihinde Rizo komutasındaki Rus filosu Mısır'daki Damietta Limanına Ali Bey ile görüşmek için gelmişti. Ancak Rizo, Ali Bey'in Nisan ayında eski kölesi Ebuzzeheb Mehmet Bey tarafından Mısır'dan çıkarıldığını ve Filistin'e gittiğini öğrenmiştir⁶⁴. Nihayet Rus komutan, Ali Bey ile 3 Haziran 1772 tarihinde sığındığı Zahir Ömer'le Hayfa'da buluştu. Ali Bey, Kont Orlov'dan -bu defa Rizo aracılığıyla-Rusya'nın yardımını talep etmişti. Komutan Rizo Hayfa'dan ayrıldıktan sonra 17-23 Haziranda Beyrut'u kıydan bombalamış ve daha sonra Kıbrıs'a çekilmişti⁶⁵. Bu esnada 20 Rabiulevvel 1186 (21 Haziran 1772) tarihinde Ali Bey ve Zahir Ömer isyanının bastırılması için Mısır vâlisi ve serasker Osman Paşa'ya İstanbul'dan bir hüküm gönderilmişti⁶⁶. Diğer taraftan, Şam kadı, müftü, ulema ve eşrafı ile Cebel-i Lübnan ümerasından Dürzî Emîri Yusuf'a da, Ali Bey ve Zâhir Ömer'e karşı hareket eden paşalara yardım etmeleri hususu hükümlerle bildirilmişti⁶⁷.

1772 Eylülünde Ali Bey'e, Kont Orlov'dan gelen mektupta, Rusya yardım ve -Osmanlı sultanı ile Ebuzzeheb'e sadık birliklerin elindeki-Yafa'nın kuşatılması için birkaç Rus cannonu'nun gönderileceği sözü veriliyordu. Diğer taraftan Ekim'de Ali Bey Mısır'ı yeniden fethetmesinde yardım etmesi için 3000 Arnavut asker isteğinin de yer aldığı yeni yardım mektubu göndermiştir. Ancak görüşmeler devam ettiyse de, Rusya'dan Yafa'nın bombalanmasına katkı sunmaktan başka bir destek gelmediği anlaşılmaktadır⁶⁸.

⁶² (Uzunçarşılı, 1988 c.4/1: 430-431), ayrıca bkz. (BOA, C. DH. / 14683)

⁶³ Burada dikkat edilmesi gereken husus, Lusignan'ın eserinde verdiği tarihlerde kimi zaman yanlışların olduğudur. Crecelius'a göre, Lusignan anılarından hareketle, 10 yıl aradan sonra Ali Bey'in biyografisini kaleme almıştır. Dolayısıyla Ali Bey'in Rusya ile irtibatı Suriye'de Şeyh Zahir Ömer'e yardım birliklerini gönderdiğinde gerçekleşmiştir, daha sonra değil. (Lusignan, 1784: 105-106, Crecelius, 1988: 65)

⁶⁴ Wiet ise, Ali Bey'in Nisan 1772'de kendi isteğiyle, deniz yoluyla Mısır'dan ayrıldığını ileri sürmektedir. (Wiet, *ET*², Brill Online)

⁶⁵ (Anderson, 1952: 298-300, Crecelius, 1988: 57)

⁶⁶ (BOA, C. DH. / 911)

⁶⁷ (BOA, C. DH. / 2000) ayrıca bu konuda Halep vâlisine gönderilen hüküm için de bkz. (BOA, C. ZB. / 739)

⁶⁸ (Lusignan, 1784: 121-135, Crecelius, 1988: 57-58)

Sekiz ay süren bir kuşatmadan sonra Şubat 1773 tarihinde Yafa'nın ele geçirilmesi Bulutkapan Ali Bey'e Mısır yolunun açıldığı ve daha önce sahip olduğu buradaki pozisyonu geri alacağı umudunu vermiş olmalıdır. Ancak bundan sonra kendisine veya sığındığı Zahir Ömer'e önemli bir Rus yardımının ulaştığını gösteren bir delil bulunmamaktadır.

Nisan 1773 tarihinde Bulutkapan Ali Bey Mısır'a doğru harekete geçtiğinde, Ebüzzeheb Mehmed Bey, onun Rus Çaricesi ile yaptığı ittifak ve Hıristiyanlık yanlısı politikalarını açıklayarak Mısırlılar indinde itibarını zedelemeye çalışmıştı. Diğer taraftan da kendi birliklerini Ali Bey üzerine sevk etmiştir. Fakat Ebüzzeheb, Salihyye'de Ali Bey'i yenilgiye uğratarak (1 Mayıs 1773), yakalamış ve hapsedmiştir. Ancak bir rivayete göre Ali Bey yaralandığı için ölmüş ve başka bir rivayete göre de Ebüzzeheb Mehmed Bey tarafından zehirletilerek öldürülmüştür (1187 H./1773 M.)⁶⁹.

Bundan sonra Osmanlı Devleti, Mısır'a vâli olarak Kara Halil Paşa (v. 1773-1774)'yı tayin etmişti ve Mısır'da idarenin eski usulde devam ettirilmesi istenmişti. Mısır'ın nizâmına zarar veren Bulutkapan Ali Bey'in isyanı sebebiyle ertelenen Mısır hazine irsaliyesinin Şeyhülbeled Ebüzzeheb Mehmed Bey'in gayretiyle tedârik edilip gönderildiği haberinin İstanbul'da memnuniyetle karşılandığı zikredilmesine rağmen, Mısır'da düzenin tekrar sağlanması umutlarını, bu defa da Ebüzzeheb Mehmed Bey'in Mısır'ın idaresinde nüfuz sahibi olmaya çalışması boşa çıkarmıştır. Zira nizâmın, Bulutkapan Ali Bey isyanından sonra bir daha sağlanamadığını I. Abdülhamid'in Mısır vâlisi İzzet Mehmet Paşa'ya ve Mısır kadısına gönderdiği fermân ve hatt-ı hümayundan anlaşılmaktadır. 1191 (M. 1775-76) tarihli belgede, mezkûr isyandan beri Mısır'da idarenin bozulmuş olduğu, vâlilerin ve ocak zabitlerinin eski usule göre vazifelerini ifa etmeleri konusunda uyarılar bulunmaktadır⁷⁰.

Ali Bey ve adamlarının Mısır'dan ayrılmalarından sonra arazilerinin satılması, ayrıca bütün emvâl ve eşyasının mirî için zapt edilmesine dair 29 Ramazan 1186 (24 Aralık 1772) tarihli iki ferman ve 21 Rebiülevvel 1187 (12 Haziran 1773) tarihli bir emr-i âlî ve 29 Zilkade 1187 (11 Şubat 1774) tarihli bir tahrirat Mısır vâli ve kadısına ve Şeyhülbeled Ebüzzeheb Mehmed Bey'e gönderildiği bilinmektedir⁷¹.

⁶⁹ (Volney, 1805 c.1: 112, Creclius, 1981: 100-102, 1988: 58, 1998: 81), Ayrıca bkz. (Lusignan 1784: 141)

⁷⁰ (TSM, E. 5225/9)

⁷¹ (BOA, C. DH. / 4689, C. ML. / 10698, C. ML. / 1769, C. DH. / 12264)

Sonuç

Çalışmamız, Bulutkapan Ali Bey'i Mısır coğrafyasında bir iktidar figürü olarak, yükseliş ve zevalini (1768-1773) merkeze almaktadır. O ilkin Memlûkler arasında bir memlûktü. Onun *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olmasını, diğer memlûkler üzerinde egemenlik kurup şeyhü'l-beled seçilmesi izler (1768). Nitekim o, eski rol modelini; intisap sistemini o sıralar en güçlü Memlûk grubu olan Kazdağlı hanesinin muktedir reisi İbrahim kethüdanın hanesine Abaza bir memlûk sıfatıyla dâhil olup çalıştırır ve onun en yakın adamları arasında temayüz edecek bir yetenek sergiler. Dolayısıyla İbrahim Kethüda'nın ölümünden sonra (1754), onun Mısır'da şeyhü'l-beled olarak iddialı bir memlûk beyi haline gelmesi şaşırtıcı değildi. Bu sıfatla giriştiği hamleler; Hicaz'ı ve Suriye'yi zaptetmesi (1770-1772), kendi adına para bastırması ve hatta Mekke'de Sultanın adıyla birlikte hutbede kendi adını okutması dikkate alınırca sanki o Mehmet Ali Paşa'nın erken örneğidir. Ayrıca Bilâdü's-Şam'da Şam valisi Osman Paşa'yla girdiği mücadele ve bölgedeki yerel güçlerle –Zahir Ömer gibi- ittifak arayışları onun yarı-otonom bir Mısır düşlediğinin işaretleridir. Ali Bey'in şansı Osmanlı Rus Savaşı sebebiyle imparatorluğun güçlü bir bastırma teşebbüsüyle karşılaşmamış olmasıydı. Talihsizliği ise, kendisinin de içinden geldiği Memlûk sistemidir. Zira köle olarak hanesine aldığı, büyüttüğü, bir asker gibi eğittiği memlûğü Ebuzzeheb Muhammed Bey'in "ihaneti" onun "bir Memlûk devleti kurma" mücadelesini sona erdirir.

Bulutkapan'ın Mısır bağlamında gerçekleşen hikâyesi aslında imparatorluk merkezi ile çevre alanlar arasında emperyal yapıların doğasına ilişkin de ipuçları sunar. Milli devletlerden farklı olarak imparatorluklar fethettikleri coğrafyalarda sıkı bir merkezîyetçilik ve toplumu homojenleştirme yerine, yerel elitleri de istihdam eden gevşek yapılar tesis ederler. Merkezden gönderilen vergi ve asker toplamakla vazifeli sayıca az yüksek memurlar tabakasının yanında yerelle daha güçlü bağlar kurmaya yatkın mahalli oligaşiler iş biğinden açık çatışmaya uzanan geniş bir siyaset yelpazesi bulunur. Tam bu noktada imparatorluk paradoksu devreye girer. Merkez taşra üzerinde sıkı bir denetim kurmaya kalktığında meşruiyetini yitirme tehlikesine maruz kalır, uzaktan seyretmek ise imparatorluğun kendini inkârı demektir. Bulutkapan muhtemelen 19. yüzyılda temayüz edecek taşranın muhtariyet kazanması davasının ilk örneklerinden biriydi ve mücadelesini önce Memlûk beyleri arasında yürütecekti.

KAYNAKÇA

- ABOU EL-HAJ, Rifaat Ali.(1974). "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A. Preliminary Report". *Journal of the American Oriental Society*. 94 (4):438-447
- AL-JABARTÎ, Abdurrahman ibn el-Hasan. (1994). *'Abd al-Rahmân al-Jabartî's History of Egypt 'Ajâ'ib al-Âthâr fî'l-Tarâjim wa'l-Akhabâr*. (Çev. D. Crecelius, B. Abd al-Malik, Ch. Wendell, M. Fishbein). c.1, (Ed. T. Philipp, M. Perlmann), Stuttgart: Steiner .
- ANDERSON, R. C. (1952). *Naval Wars in the Levant 1559-1853*. Princeton University Press, Princeton.
- AYALON, David. (1949). "The Circassians in the Mamluk Kingdom". *Journal of the American Oriental Society*. 49:135-147.
- AYALON, David. (1953). "Studies on the Structure of the Mamluk Army II". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 15 (3):448-476.
- AYALON, David. (1954). "Studies on the Structure of the Mamluk Army III". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 16 (1):57-90.
- AYALON, David. (1960). "The historian al-Jabarti and his Background". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 23 (2):217-249.
- AYALON, David. (1960). "Studies in al-Jabarti, I: Notes on the Transformation of Mamluke Society in Egypt under the Ottomans". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 3:148-174.
- BALDWIN, George. (1801). *Political Recollections Relative to Egypt*. London .
- BALDWIN, James E. (2010). "Islamic Law in an Otoman Context: Resolving Disputes in Late 17th/Early 18th-century Cairo". New York University, Yayınlanmamı Dokrora Tezi.
- BRUCE, James. (1799). *Travels Through Parts of Africa, Syria, Egypt and Arabia into Abyssinia*. Edinburgh.
- BRUCE, James.1(804). *Travels to Discover the Source of the Nile in the Years 1768-1773*. c.1, Edinburgh .
- CEZAR, Mustafa. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. c. 2, Ankara: TTK.
- CHARLES-ROUX, F. (1906). *Le Projet Français de Commerce avec l'Inde par Suez sous le Regne de Louis XVI*. Paris.
- CRECELÏUS, Daniel.(1981). *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of Ali Bey al-Kabir and Muhammad Bey Abu al-Dhahab, 1760-1775*. Routledge, Chicago.
- CRECELÏUS, Daniel. (1988). "Russia's Relations with the Mamluk Beys of Egypt in the Late Eighteenth Century". *A Way Prepared Essays on Islamic Culture in*

- Honor of Richard Bayly Winder.* (Ed. Farhad Kazemi, R. D. McChesney). içinde (55-67). New York University Press, New York.
- CRECELİUS, Daniel. (1998). "Egypt in the Eighteenth Century". *The Cambridge History of Egypt*. c.2, (Ed. M. W. Daly) içinde (59-86).Cambridge: Cambridge University Press.
- CRECELİUS, Daniel. "Abū l-Dhahab, Muhammad Bey". *EI*. Third Edition, Brill Online (http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/abu-l-dhahab-muhammad-bey-SIM_0285).
- CRECELİUS, Daniel-Djaparidze, Gotcha. (2002). "Relations of the Georgian Mamluks of Egypt with Their Homeland in the Last Decades of the Eighteenth Century". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 45:320-411.
- CUNO, Kenneth M. (1992). *The Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt. 1740-1858*, Cambridge.
- EMECEN, Ferudun. (1989). "Ali Bey, Bulutkapan". *İ.A.* 2 İstanbul: TDV Yayınları, 383-384.
- FAHMY, Khaled. (2010). *Paşa'nın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*. (Çev. Deniz Zarakolu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- HANNA, Nelly. (2006). *Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak*, (Çev. Deniz Öktem). İstanbul: Küre Yayınları.
- HATHAWAY, Jane (1990). "Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes: A Reconsideration of Chronicle-Writing in Eighteenth Century Ottoman Egypt". *Eighteenth Century Egypt The Arabic Manuscript Sources*. (Ed. Daniel Crecelius). (51-78). Regina Books, Claremont California .
- HATHAWAY, Jane. (1999). "The Household: An Alternative Framework For The Military Society of Eighteenth-Century Ottoman Egypt". *Oriente Moderno*.18 (79):57-66.
- HATHAWAY, Jane. (2002). *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi*. (Çev. Nalan Özsoy). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- HATHAWAY, Jane. (2008). *The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516-1800*. London: Longman.
- HATHAWAY, Jane. (2009). *İki Hizbin Hikâyesi Osmanlı Mısırı ve Yemeni'nde Mit, Bellek ve Kimlik*. (Çev. Cemil Boyraz). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- HATHAWAY, Jane. (2010). "Osmanlı'nın 1730'da Mısır'da Çerkez Mehmet Bey'in İsyanına Gösterdiği Tepki". *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve*

- Ayaklanma*. (Çev. Deniz Berktaş). (Ed. Jane Hathaway). içinde (165-178). Alkim Yayınevi, İstanbul.
- HEYWORTH-DUNNE, J. (1938). "Arabic Literature in Egypt in the Eighteenth Century". *Bulletin of the School of Oriental Studies*. 9 (3):675-689.
- HOLT, P. M. (1961). "The Beylicate in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 24 (2):214-248.
- HOLT, P. M. (1962). "Al-Jabarti's Introduction the History of Ottoman Egypt". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 25 (1/3):38-51.
- HOLT, Peter M. (1966). *Egypt and Fertile Crescent, 1516-1922: A Political History*. Ithaca, London.
- KARALI, Butrus. (1928). *Al-Sûriyyûn fî Mısır*. Kahire.
- JOUDAH, Ahmad Hasan. (1971). "A History of the Movement of Shaykh Zahir al-'Umar al-Zaydani (1690?-1775)". Michigan University, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KESBÎ, Mustafa. (2002). *İbretnüme-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*. (Haz. Mehmet Öğreten). Ankara: TTK.
- KIMCHE, David. (1972). "The Opening of the Red Sea to European Ships in the Late Eighteenth Century". *Middle Eastern Studies*. 8 (1):63-71.
- KOENIG, N. A. (1978). "Ali Bey". *İ.A.* 1 İstanbul: MEB Yayınları, 316-318.
- LIVINGSTON, John W. (1968). "Ali Bey al-Kabîr and the Memlûk Resurgence in Ottoman Egypt". Doktora Tezi.
- LIVINGSTON, John W.- AL-JABARTİ. (1970). "The Rise of Shaykh al-Balad 'Ali Bey al-Kabir: A Study in the Accuracy of the Chronicle of al-Jabarti". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 35 (2):283-294.
- LIVINGSTON, John W. (1971). "Ali Bey Al-Kabîr and the Jews". *Middle Eastern Studies*. 7 (2):221-228.
- LUSIGNAN, S. K. (1784). *A History of the Revolt of Ali Bey*. Paine and Son, London.
- MARSOT, Afaf Lutfi al-Sayyid. (1990). "A Comparative Study of 'Abd al-Rahman Al-Jabarti and Niqula Al-Turk". *Eighteenth Century Egypt The Arabic Manuscript Sources*. (Ed. Daniel Crecelius). (115-126). Regina Books, Claremont California.
- MARSOT, Afaf Lutfi al-Sayyid. (2010). *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- MASSON, Paul. (1911). *Histoire du Commerce Français dans le Levant au XVIIIe Siecle*. Paris .

- MASTERS, Bruce. (1994). "The View from the Province: Syrian Chronicles of the Eighteenth Century". *Journal of the American Oriental Society*.114 (3):353-362 .
- MCGOWAN, Bruce. (2004). "Ayanlar Çağı 1699-1812". *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (Çev. Ayşe Bertay). (Ed. H. İnalçık, D. Quataert). İçinde (759-884). c.2, İstanbul: Eren Yayıncılık
- MELOY, John Lash. (1998). "Mamluk Authority, Meccan Autonomy and Red Sea Trade, 797- 859/1395-1455". University of Chicago, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÖZTUNA, Yılmaz. (2005). *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*. c.2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- PATON, A. A. (1863). *A History of the Egyptian Revolution, from thr Period of the Mamelukes to the Death of Muhammed Ali*. c.1, London: Trübner and Co.
- PITERBERG, Gabriel. (1990). "The Formation of an Ottoman Egyptian Elite in the 18th Century". *International Journal of Middle East Studies*. 22 (3):275-289.
- RAFEQ, Abdul-Karim. (1990). "Syrian Manuscript Sources for the History of Eighteenth Century Ottoman Egypt", *Eighteenth Century Egypt The Arabic Manuscript Sources*. (Ed. Daniel Crecelius). (103-114). Regina Books, Claremont California.
- RAYMOND, Andre. (1991). "Soldiers in Trade: the Case of Ottoman Cairo". *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin*.18:16-37.
- RAYMOND, André. (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. (Çev. Ali Bertay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları .
- SHAW, Stanford J. (1962a). *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798*. Princeton.
- SHAW, Stanford J. (1962b). *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century*. Cambridge.
- SHAW, Stanford J. (1963). "The Ottoman Archives as a Sources for Egyptian History". *Journal of the American Oriental Society*. 83 (4):447-452.
- ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ. (1978). *Şem'dânî-zâde Findıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârih*. (Haz. M. Münir Aktepe). c.2/A, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ. (1980). *Şem'dânî-zâde Findıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârih*. (Haz. M. Münir Aktepe). c.2/B, İstanbul:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- TILLY, Charles. (2012). 'İmparatorluklar Nasıl Yıkılır?'. *İmparatorluk Sonrası*. (Çev. Ebru Kılıç). (Ed. K.Barkey, M. Von Hagen). İçinde (11-24). İstanbul:Versus yay. 2012.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Tarihi*. c.4/1, Ankara: TTK.

VOLNEY, Constantine François Chassboeuf. (1805). *Travels Through Syria and Egypt in the Years 1783, 1784 and 1785*.c.1, Londra.

WIET, G. “Ali Bey”, *EF²*, Brill Online.

(http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ali-bey-SIM_0520).

WINTER, Michael. (1992). *Egyptian Society under Ottoman Rule 1517-1798*. Routledge, London .

WINTER, Michael. (1988). “A statute for the mercantile fleet in eighteenth-century Egypt”. *Mediterranean Historical Review*. 3 (2):118-122.

WINTER, M. “Shaykh al-Balad”. *EF²*. Brill Online.

(http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/shaykh-al-balad-SIM_6892).

WOLFSON, I. (1939). “Ali Bey al-Kabîr and the Jews”, *Zion*, 3:237-249.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. Nilüfer Epçeli, KemalBeydilli). c.6, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

